

IRODALMI SZEMLE.

a) Hazai irodalom.

Warga Lajos: A keresztyén egyház történelme. I. kötet: A reformáció előtti korszak. II. kötet: A reformáció utáni korszak. A dr. *Antal Géza* szerkesztette *Református Egyházi Könyvtár* I—II. kötete. 566 + 863 lap. Sárospatak, 1906, ára 20 korona.

Református egyházunk vezetősége 1905-ben rövid hatósági előkészítés után fontos irodalmi lépésre szánta el magát. Egyetemes konventje után kötelező határozatban kimondotta, hogy minden gyülekezetben a lelkész gondozása alatt „parokhiális könyvtár” szervezendő, amelynek fenntartására minden egyházközség évenként 10 koronát tartozik egyházkerülete útján az E. Konvent által szervezett parokhiális könyvtári bizottságnak rendelkezésére bocsátani. A konventi parokhiális könyvtári bizottság (elnöke Baksay Sándor és Hegedüs Sándor, ennek halála után Puky Gyula; tagjai Vécsey Tamás és Szóts Farkas; Antal Géza (egyszersmind előadó) és Kiss József; Kenessey Béla és Nagy Károly; Fejes István és Radácsi György; Dávidházy János és Sass Béla) serényen munkához látott; elkészítette a „Református Egyházi Könyvtár”-nak nevezett kiadványsorozatának több évre szóló programját, mely szerint a könyvtárban a theologiai tudományokat művelő szakkönyvtárt kíván nyújtani a közönségnek, első sorban a lelkészeknek.

Warga Lajos egyháztörténete lön az Egyházi Könyvtár első kiadványa, melyet eredetileg a tiszáninneri egyházkerület szándékozott kiadni, de aztán a parokhiális könyvtári bizottságnak engedett át. A Keresztyén Egyház történelme három kötetből fog állani, eddig azonban csak a két első kötet jelent meg belőle, még pedig a Zoványi Jenő átnézésében. Ez az

átnézés Zoványinak még a tiszáninneri egyházkerülettel történt megállapodása értelmében úgy értendő, hogy „az új kiadás úgy az egyetemes keresztyén, mint a magyar protestáns egyháztörténelmet illető czikkeiben az eredeti szöveg és alak megtartásával történjék, de az eredeti szövegben esetleg előforduló s már ott is azoknak tekinthető hibák kijavításával“. Zoványi felelőssége tehát csak addig a határig terjed, hogy „a mik a munka illető részleteiből már a szerzetésekor is tévedés eredményei voltak, azok ebben a kiadásban kijavított alakkal és tartalommal jelenjenek meg“. Enniért áll helyt Zoványi, máskülönben a munka teljesen a Warga Lajosé. E szerint tehát a „Református Egyházi Könyvtár“ első kiadványa voltaképpen a Warga-féle keresztyén egyháztörténelemnek Zoványi Jenő által átnézett második kiadása.

Tagadhatatlan, hogy a nagyérdemű Warga Lajosnak 15—25 évvel ezelőtt írott munkája nem foglalhatja magában a szaktudomány amaz újabb vívmányait, melyek az utolsó 20—30 év óta napfényre jöttek, s így lehetnek és vannak a munkának a fejlődés által túlhaladott részletei is; de azért kétségtelen, hogy néhai Warga Lajos emez egyháztörténelmi munkája a maga nemében irodalmunkban mind e mai napig nemcsak a legterjedelmesebb, hanem a legkiválóbb munka. Tanu rá mind az első kiadás alkalmával nagy elismeréssel megnyilatkozott szakkritika, mind az a lelkes tisztelet, mely a néhai nagybuzgóságú tanár legtöbb tanítványa részéről körülövezi ezt a könyvet. Énnélfogva én, a kinek első tekintetre és elvileg különösnek tetszett, hogy az elég magas igénynyel fellépő Református Egyházi könyvtár nem új és a saját céljára készített munkával indította meg kiadványai sorozatát; most utólag teljes méltánnyalással és elismeréssel honorálom az intéző bizottság eljárását, különösen ha arra gondolok, hogy az egyházi tudományba való bevezetésre ilyen alkalmas nagyszabású egyháztörténelmi munkát ad a parokhiális könyvtár olvasóinak.

A munka részletes ismertetése és különösen szakszerű bírálata nem e népszerűsítő folyóirat hasábjain van helyén. Mi itt megelégszünk az egyszerű bemutatás és rövid méltatás tisztével: a könyv irányának és szellemének feltüntetésével és tárgyalási módjának megismertetésével.

A könyv szellemére maga a szerző vet világot, midőn az egyház és az egyháztörténelem fogalmát és feladatát meghatározza. „Az egyház az emberiség fejlődésének, tökéletesezésének, nemesedésének egyik iskolája, melyet ő maga épített, ápol és tart fenn, melynek hiányai voltak, vannak és lesznek,

mint minden emberi intézménynek. Ha az egyházat így fogjuk föl, akkor nem ütközünk meg azon, hogy egy állítólag isteni alapítású és isteni szellemtől vezérelt intézmény közel kétezer éves fennállása alatt sem volt képes a testvériségnek, az emberiségnek, ennek az igazán jézusi eszmének általános érvényre jutását kivívni.“ „A keresztyén egyháztörténelem a Jézus Krisztus tanítását alapul elfogadott vallásos és erkölcsi egyesület keletkezésének, külső és belső fejlődésének, azok okainak és következményeinek önmagából indokolt, összefüggő, hiteles és élethű előadása és rajzolója.“ Ebből folyólag „a keresztyén egyháztörténelem előadásánál vezérelvül tekinthetjük magának az *egyháznak hivatását*, t. i. az emberiségnek vallásos és erkölcsi nemesedését a testvéri szeretet alapján. Ezen elv szerint főleg azt kell vizsgálnunk, hogy az egyháznak koronként kifejlődött intézményei az egyház előbb említett hivatását előmozdították-e vagy akadályozták? Ugyanebből a szempontból kell vizsgálni és megítélni az egyház életében fölmerült minden fontosabb változást, nevezetesen a hitvitákat, szakadásokat, hitvallásokat, kultust, rendtartásokat stb.“

Továbbá „az előadásnál *irányadóul* szolgálhat az a cél is, melyet az előadó el akar érni hallgatóinál. E tekintetben az előadónak nem szabad feledni, hogy az igazi tudománynak olyannak kell lenni, mint a napnak, a mely nemcsak világít, hanem melegít, éltet is egyszersmind. Sokan azt vitatják, hogy a tudomány önmagáért van s az étellel semmi köze. Ez nagy tévedés. Az olyan tudománynak, mely az embert sem jobba, sem ügyesebbé, sem okosabbá nem teszi, nincs értelme. Különben is, az étlettől a tudós sem szigetelheti el magát, s ha mégis megkísérli, úgy jár, mint a hitregbeli Ikarus. Ennél fogva az egyháztörténelem előadója nem elégedhetik meg az események felsorolásával, az igazság felderítésével; hanem arra is kell törekednie, hogy hallgatói lelkében a vallás és erkölcs iránti fogékonyságot felébressze; a szép, nagyszerű példák kiemelése által őket nemes versenyre, tevékenységre buzdítsa“.

Végre „az egyháztörténelemnek *kritikainak, oknyomozónak* és *részrehajlatlannak* kell lenni. A kritika abban áll, hogy az előadó az eseményeket oly elfogulatlanul, lelkiismeretesen és pontosan kikutassa, a mennyire a létező bizonyságok határain belül lehetséges, és őszintén vallja be, ha ez nem lehetséges. Az oknyomozó (pragmatikus) tárgyalásnak az a feladata, hogy az események között az okszerű összefüggést kikutassa és felmutassa; hogy az eseményeket mozgó erőt ne az egyházon kívül keresse, hanem abban az eszmében, mely az

egyház életének alapját képezi és abban a szellemben, mely azt áthatja. A részrehajlatlan előadás megköveteli, hogy a keresztyén egyház életének egyes mozzanatait ne felekezeti szempontból, hanem a maga valóságban tüntesse föl; ennél fogva vonzalomból vagy ellenszenvből ne fordítse el az előadó, sőt ismerje el azokat a feltételeket, melyeknek befolyása alatt az övétől eltérő nézet és érzület kifejlődött és ki kellett fejlődnie. Az olyan egyháztörténelem, melyen nem ismerhető föl írója határozott álláspontjának jellege, az egyházra nézve csekély fontosságú“.

Íme, az egyházi eseményeknek ily szellemben és modorban való tárgyalását tüzi czélul a Warga-féle egyháztörténelem. És tegyük hozzá, hogy kitűzött feladatát következetesen meg is oldja. Egyenesen, őszintén, a kikutatott igazságnak megfelelően tárgyalja az eseményeket. Tárgyalási módja ellen nem is lehet kifogást tenni. Kritikája, oknyomozása és részrehajlatlansága következetes, egyenes és helytálló. Ezért a munka instruktív és tanulságos. E mellett az előadása is életteljes, eleven; a stylusa egyszerű és világos. Nem száraz, nem unalmas sehol.

De a munka szelleme és iránya minket nem elégit ki. Nekünk nem tetszik a szerző theologiai iránya, mely a keresztyén egyházat csak „vallásos és erkölcsi egyesületnek“, tehát csak emberi fejleménynek tartja és nem domborítja ki annak isteni alapból fakadó üdvintézményi jellegét is. Nekünk nem tetszik az a nem evangyéliomi és nem jézusi theologia, mely azt hirdeti, hogy „a természetfelettinek és a természetinek egymásra hatása csak úgynevezett csodás úton lehetséges“ (I. k. 3. l.). Mi sajnáljuk és hibáztatjuk, hogy Warga nem ismeri isteni keresztyénséget, csak emberi keresztyénséget s nem domborítja ki azt a Pál-féle gondolatot, hogy az evangyéliom Istennek hatalma minden hívő üdvösségére. Mi nem tarthatjuk kielégítőnek a keresztyén egyháznak azt a Warga-féle felfogását, mely az egyházat csak egyik kulturintézménynek tekinti, midőn azt így határozza meg: „az egyház az emberiség fejlődésének, tökéletesedésének, nemesedésének egyik iskolája“ (I. k., 4. l.). Bocsánat, ez nem keresztyén történetbölcseleti felfogás; ez nem keresztyén theismus, hanem raczionalista deismus, mely a múlt század második felében nálunk is megvesztegette az elméket s nem engedte, hogy az evangyéliom természetfeletti régiójába emelkedjenek. Ez az a félig hívő, félig skeptikus theologia, mely nem tudja megérteni a természetfölötti erők életét és működését a természeti világban; mely nem tudja elhinni, hogy Isten nemcsak természeti erő,

hanem oly természetfeletti hatalom is, ki a természet felett is él és uralkodik, ki a természet- és embervilágot a maga lelkeivel áthatni és éltetni képes is, kész is, mert mindenható szeretet és örök kegyelem; mely nemcsak teremt és fenntart, hanem kinyilatkoztat, ihlet, újjászüli, megvált, megszentel és üdvözít. Ezért aztán az a félszeg racionalista theologia azt sem tudja megérteni, hogy a keresztyén vallás azért abszolúte igaz és tökéletes vallás, mert benne a természetfeletti isteni erők tökéletes természeti érvényesülése, Isten teljes életének és tökéletes szentségének Jézusban való megnyilatkozása az igazi és fő dolog. Ez a theologia nem tudott fölemelkedni arra az evangéliomi, tehát jézusi igazságra, hogy a keresztyénség nem az emberi élet fejlődésének, hanem az isteni élet megnyilatkozásának gyümölcse. A keresztyénség isteni magvetés és nem csupán emberi termék.

Ennek a nagy és örök igazságnak hite és vallása sajnálatos hiánya a Warga egyháztörténelmének, a melyből éppen ezért hiányzik a keresztyénségnek világmeggyőző ereje, tökéletesítő szentsége és buzdító insperációja.

Ettől a theologiai hibájától eltekintve, a Warga könyve becses, tanulságos és érdekes munka, a melynek kiadásával jó szolgálatot tesz egyházi irodalmunknak a Református Egyházi Könyvtár. Előadása kritikai, oknyomozó és részrehajlatlan s e mellett a forrásokra és az irodalomra is kellő gondot fordít. A könyv nyomása szép, tiszta; kiállítása izléses, kötése csinos s az ára elég jutányos. Az is helyes gondolat a Református Egyházi Könyvtár intéző bizottságától, hogy a kiadásában megjelenő művekre előfizetést nyitott, hogy ezeket az értékes kiadványokat jutányos áron az egyes iskolák és intézetek könyvtárai, továbbá a könyvedvelő magánosok is megszerezhessék. Tájékozásul ide iktatjuk az *előfizetés főbb feltételeit*:

A Református Egyházi Könyvtárra való előfizetés évenként 10 K, mely összeg az első alkalommal a jelentkezéskor, azután pedig minden év márczius hó végeig dr. *Antal Géza* bizottsági előadóhoz Pápára küldendő. A jelentkezés három évre kötelező. Az előfizetők évenként legalább 50—60 iv terjedelmű könyvet kapnak egy vagy két kötetben, erős vászonkötésben.

Melegen ajánljuk ezt a nagybecsű vállalatot a magyar protestáns közönség pártfogásába.